

OILAVIY NIZOLARNING BOLALARNING RUHIY HOLATIGA TA’SIRI

Sayfiyeva Rayhon Toxir qizi

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi oilaviy nizolar (ota-onalar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar, ajrim, iqtisodiy va kommunikativ muammolar)ning bolalarning ruhiy holati va psixososial rivojlanishiga ta’siri ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning barqarorligi bolada emotsional xavfsizlik, ijtimoiy moslashuv va shaxs sifatlarining shakllanishida hal qiluvchi omil ekanligi asoslanadi. Tezisdagi nizolarning turlari, ularning yosh bosqichlariga ko‘ra oqibatlari, himoya va xavf omillari, shuningdek, profilaktika va psixologik yordam yo‘nalishlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: oilaviy nizo, ruhiy holat, bolalar psixologiyasi, emotsional rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, stress.

Oila jamiyatning asosiy ijtimoiy instituti bo‘lib, undagi munosabatlar bolalarning ruhiy va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, muloqotdagi uzilishlar va emotsional sovuqlik bolalarda xavotir, qo‘rquv, ishonchsizlik kabi holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. So‘nggi yillarda psixologiya va pedagogika fanlarida oilaviy nizolarning bolalar psixikasiga ta’siri masalasi dolzarb mavzulardan biri sifatida keng o‘rganilmoqda. Ushbu tezisning maqsadi — oilaviy nizolarning bolalarning ruhiy holatiga ta’sir mexanizmlarini tahlil qilish va samarali profilaktik choralarni asoslashdan iborat.

1. Oilaviy nizolar tushunchasi va turlari

Oilaviy nizo — oila a‘zolari o‘rtasida qarashlar, ehtiyojlar yoki qadriyatlar to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladigan kelishmovchilikdir. Ilmiy adabiyotlarda oilaviy nizolar quyidagi turlarga ajratiladi:

- Kommunikativ nizolar: muloqotning yetishmasligi, noto‘g‘ri tushunishlar;
- Iqtisodiy nizolar: moliyaviy qiyinchiliklar, daromad taqsimoti;
- Rol va mas’uliyat nizolari: oilaviy vazifalarning adolatsiz taqsimlanishi;
- Emotsional nizolar: befarqlik, mehr yetishmasligi, doimiy tanqid.

Ushbu nizolarning davomiyligi va keskinligi bolalarga ta’sir darajasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi.

2. Oilaviy nizolarning bolalar ruhiy holatiga ta’siri

Ilmiy tadqiqotlar oilaviy nizolarning bolalar psixikasiga bevosita va bilvosita ta’sirini isbotlab bergan. Jumladan, J.Boulbi tomonidan ishlab chiqilgan bog‘lanish (attachment) nazariyasiga ko‘ra, bolaning emotsional xavfsizligi avvalo ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar barqarorligiga bog‘liq. Ota-onalar o‘rtasidagi doimiy nizolar bolaning xavfsiz bog‘lanish tizimini izdan chiqaradi.

Amerika Psixologiya Assotsiatsiyasi (APA) ma'lumotlariga ko'ra, oilada tez-tez kuzatiladigan ochiq nizolar bolalarda stress gormonlari (kortizol) darajasining oshishiga olib keladi. Bu esa diqqat, xotira va emotsional nazorat jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlarda aniqlanishicha, yuqori darajadagi oilaviy konflikt muhitida ulg'aygan bolalarda tashqi (tajovuzkorlik, qoidabuzarlik) va ichki (xavotir, depressiv kayfiyat) muammolar xavfi 1,5–2 baravar yuqori bo'ladi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki: Oiladagi nizoli muhit bolalarda turli emotsional va xulqiy o'zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

- maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'rquv, injiqlik, uyqu buzilishlari;
- boshlang'ich maktab yoshida o'ziga ishonchsizlik, diqqatning pasayishi;
- o'smirlik davrida tajovuzkorlik, ijtimoiy chekinish yoki qarama-qarshi xatti-harakatlar kuzatiladi.

Doimiy nizolar bolada stress darajasini oshirib, uning emotsional barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu holat uzoq muddatda shaxsning ijtimoiy moslashuvi va o'qish motivatsiyasiga ham ta'sir qilishi mumkin.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

- maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'rquv, injiqlik, uyqu buzilishlari;
- boshlang'ich maktab yoshida o'ziga ishonchsizlik, diqqatning pasayishi;
- o'smirlik davrida tajovuzkorlik, ijtimoiy chekinish yoki qarama-qarshi xatti-harakatlar kuzatiladi.

3. Xavf va himoya omillari

Ilmiy manbalarga ko'ra (E.G. Eydemiller, V.V. Yustitskis), oilaviy nizolarning bolaga ta'siri uning yoshiga, shaxsiy xususiyatlariga va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash darajasiga bog'liq. Ayniqsa, bolani nizolarga bevosita guvoh yoki ishtirokchi qilish eng kuchli xavf omillaridan biri hisoblanadi. Oilaviy nizolarning bolaga ta'siri bir xil emas. Ta'sir darajasi quyidagi omillarga bog'liq:

- Xavf omillari: nizolarning ochiq va keskin kechishi, bolani nizoga bevosita jalb etish, emotsional qo'llab-quvvatlashning yo'qligi;
- Himoya omillari: ota-onaning konstruktiv muloqoti, mehr va qo'llab-quvvatlash, pedagog va psixologlarning o'z vaqtida yordami.

Himoya omillari kuchli bo'lgan oilalarda bolalar nizoli vaziyatlarga nisbatan moslashuvchanroq bo'lishi aniqlangan.

4. Profilaktika va psixologik yordam yo'nalishlari

Oilaviy nizolarning oldini olish va ularning bolalar ruhiy holatiga salbiy ta'sirini kamaytirish kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda oila, ta'lim muassasalari va jamiyat hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Oilaviy nizolarning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim hisoblanadi:

- ota-onalar uchun psixologik maslahat va treninglar;
- oilada ochiq va hurmatga asoslangan muloqotni rivojlantirish;
- maktab va maktabgacha ta'lim muassasalarida psixologik monitoring;

- bolalarda stressni yengish ko‘nikmalarini shakllantirish.

Mazkur choralar bolalarning ruhiy salomatligini saqlash va ularning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

5. Oilaviy nizolarning uzoq muddatli psixologik oqibatlari

Agar oilaviy nizolar uzoq vaqt davom etsa va konstruktiv tarzda hal etilmasa, bolalarda chuqur psixologik muammolar shakllanishi mumkin. Jumladan, past o‘z-o‘zini baholash, doimiy xavotir, depressiv holatlar, shaxslararo munosabatlarda ishonchsizlik kuzatiladi. Ba‘zi tadqiqotlarda bunday bolalarda kelajakda o‘z oilasini qurishda ham nizoli munosabatlarni takrorlash ehtimoli yuqori ekanini ta‘kidlanadi.

Shuningdek, oilaviy nizolar bolaning axloqiy-irodaviy sifatлари rivojiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Nizoli muhitda ulg‘aygan bolalarda muammolarni zo‘ravonlik yoki chekinish orqali hal etish tendensiyasi kuchayishi mumkin.

6. Pedagog va psixologlarning roli

Maktab va maktabgacha ta‘lim muassasalaridagi pedagog-psixologlar bolalarda oilaviy nizolar oqibatida yuzaga keladigan ruhiy muammolarni erta aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Psixologik diagnostika, individual va guruh mashg‘ulotlar, ota-onalar bilan olib boriladigan profilaktik suhbatlar bolalarning emotsional barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Pedagoglarning vazifasi esa bolaga qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish, uning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishdan iborat.

Oilaviy nizolarning bolalar ruhiy rivojiga ta‘siri masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan chuqur tadqiq etilgan.

J. Boulbi o‘zining bog‘lanish nazariyasida bolada xavfsiz emotsional bog‘lanish shakllanishi ota-onalar o‘rtasidagi barqaror va ishonchli munosabatlarga bog‘liq ekanini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, doimiy nizolar bolaning asosiy psixologik ehtiyoji bo‘lgan xavfsizlik hissinı zaiflashtiradi.

L.S. Vigotskiy ijtimoiy muhitning shaxs rivojidadagi hal qiluvchi rolini asoslab, oiladagi salbiy psixologik muhit bolaning oliy psixik funksiyalari — tafakkur, nutq va emotsional boshqaruv rivojiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishini ilmiy jihatdan isbotlagan.

E.M. Cummings va P.T. Davies oilaviy konfliktlar bo‘yicha olib borgan empirik tadqiqotlarida ota-onalar o‘rtasidagi ochiq va keskin nizolar bolalarda xavotir, agressivlik va depressiv holatlarni kuchaytirishini aniqlagan. Ular konfliktning o‘zi emas, balki uni hal etish usuli muhimligini alohida ta‘kidlaydilar.

E.G. Eydemiller va V.V. Yustitskis oilaviy tizim yondashuvi asosida nizoli oilalarda tarbiyalanayotgan bolalarda nevrotik holatlar va moslashuv muammolari ko‘proq uchrashini ko‘rsatib o‘tganlar. Ularning fikricha, bolani nizolarga guvoh qilish yoki tomonlardan biriga majburan qo‘shish psixologik jarohat xavfini oshiradi.

O‘zbek olimi E. G‘oziev yosh va pedagogik psixologiya doirasida olib borgan tadqiqotlarida oiladagi emotsional muhit bolaning shaxs sifatida shakllanishida yetakchi omil ekanini qayd etadi. Uning ta‘kidlashicha, nizoli oilalarda ulg‘aygan bolalarda o‘ziga ishonchsizlik va ijtimoiy faollikning pasayishi ko‘proq kuzatiladi.

7. Pedagog va psixologlarning roli

Maktab va maktabgacha ta’lim muassasalaridagi pedagog-psixologlar bolalarda oilaviy nizolar oqibatida yuzaga keladigan ruhiy muammolarni erta aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Psixologik diagnostika, individual va guruh mashg‘ulotlar, ota-onalar bilan olib boriladigan profilaktik suhbatlar bolalarning emotsional barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Pedagoglarning vazifasi esa bolaga qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish, uning ijtimoiy faolligini rag‘batlantirish va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshirishdan iborat.

Xulosa qilib aytganda, oilaviy nizolar bolalarning ruhiy holatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Nizolarning davomiyligi va xarakteri bolada emotsional barqarorlikning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, oilada sog‘lom psixologik muhitni yaratish, nizolarni konstruktiv yo‘l bilan hal etish va mutaxassislar yordamini yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bowlby J. Attachment and Loss. — New York, 1982.
2. Cummings E.M., Davies P.T. Marital Conflict and Children. — New York, 2010.
3. Vygotskiy L.S. Psixologiya asoslari. — Moskva, 1996.
4. Elov, Z. (2023). PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF DETERMINING AND CORRELATING MOTIVATION FOR SUICIDAL TENDENCIES IN ADOLESCENTS WITH DEVIANT BEHAVIOR. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 40(40).
5. Elov, Z. (2023). O'Z JONIGA QASD QILISH DEVIANT XULQ-ATVORLI O'SMIRLARDA PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 40(40).
6. Elov, Z. (2023). ДЕВИАНТ ХУЛҚ-АТВОРЛИ ЎСМИРЛАРДА СУИЦИДАЛ АХЛОҚ ПСИХОЛОГИЯСИ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 40(40).
7. Elov, Z. (2023). СОЦИАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА САМОУБИЙСТВА У ПОДРОСТКОВ С ДЕВИАНТНЫМ ПОВЕДЕНИЕМ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 40(40).
8. Elov, Z. (2023). О ‘SMIRLIK DAVRI INQOROZLARINING IJTIMOY-PSIXOLOGIK SABABLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 35(35).
9. Elov, Z. (2023). VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINI OLDINI OLISHNING IJTIMOY PSIXOLOGIK SABABLARI. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 34(34).